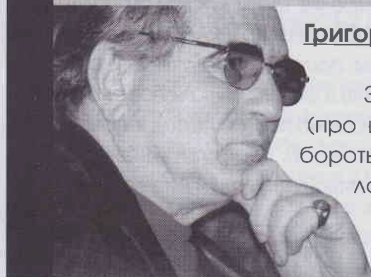

СТУС: НАРОДНИЦТВО, МОДЕРН, ІНТЕЛІГЕНЦІЯ

Та версія життя Василя Стуса (життя, яке не закінчилося, а, можливо, тільки розпочинається), що її пропонує книгою про батька син, є, смію думати, рубіжною: вона забирає Стуса в України нинішньої і робить його громадянином України всесучасної, де феномен Стуса-людини й Стуса-митця розумно співіснуватимуть. А, може, й коректно розійдуться, позаяк вседержавні паскудства, що перетворили статус політичного в'язня на єдино (в СРСР і для СРСР) вільний, перестануть читацький зір застити. А з тим і певною мірою депсихологізуються, тоді як культурно-мистецьке наповнення поезосубстанції «Стус» стане чоловім.

Григорій ШТОНЬ

Зрозуміло, що й за подібних умов (про це можна судити з теперішньої боротьби за Шевченка-поета, в якій головним репрезентантом Шевченкової долі стають духовно-мистецькі контексти та чинники) людський вимір земного шляху

призвідця рецензованої книги не втратить на змістовній своїй різночотності й навіть заразливості. Але Слово, я думаю, перемаже. І його гонителів, і долю його смертного, не ним одним наснаженого, але до останнього подиху йому відданого, слугу... Хоч не годилося б починати цю розмову саме з служіння чому б то не було: народу, державі, мистецтву. Вибачає наразі хіба те, що **обрані** вивіщуються і над цією набридою загальщиною. Ось тільки ким обрані?

Уже з другого розділу монографії (перший — «Життя після смерті» — став різуче місткою, з вкрапленням цілком реальної містичності подібних дійств, духосвітливою екстимації тіла батька) Дмитро Стус починає розмову про найголовніше — виламування, а точніше — самовиламування Василя Стуса з трясовини соціально-політичного й художнього народоцентризму. Роблячи це, зрозуміло, з урахуванням довгочасних батькових вагань довкола того, хто ж кому суддя: народ — йому, чи він — народові? І доходить врешті-решт висновку, що — він. Але не той, що є, а той, що доростає до стану в чомусь чи й не рівнобожого, якщо не забувати про Ісусове богосинівство ще тоді, коли він був усього лиш теслею, проте про покликання своє знав і цим покликанням освятився. Ця дискурсивна висхідна грішність, звісно, на перебільшення, проте не настільки, аби завдати тямленню для сина самоочевидного: його батько все і всіх любив зовсім не так, як любили Україну, її народ навіть його однокамерники. Щоправда, повністю перевтілитися у того, про кого йде мова, Дмитро Стус не може. І забувати про це не варто кожної читацької хвилини, оскільки автор монографії, по-перше, дивиться на «живий» батьків час з чималою історико-психологічною відстані, а по-друге, має — і безстрашно її викazuje — власну концепцію подій і процесів, про які пише. У тім числі й концепцію історіософську, згідно якої Україна ХХ століття трагічно хворіла на «роздвоєння», котре пояснювати тільки її «сторозтерзаністю» чи бездержавністю означає те саме, що пояснювати хворобу самою хворобою. Хоч Україна, безперечно, хворіла і хворіти продовжує. Найперше — на саму себе, якою її зчитують з «Кобзаря», праць Грушевського, Огієнка і всіх, кому національна ідея є ідеєю виключно патріотичною, тоді коли вона може і мусить стати аналітико-критичною. Інакше відроджуватися нам доведеться до страшного суду.

Та й що, питається, відроджувати? Козаччину? Соціал-ідіотизм Центральної ради та Директорії? Або прикрашену псевдогопаком Вірського, суржилом Тарапушки та «стражданнями» Платонів Кречетів радянщиною, впродовж якої народ і став тим, чим є, — пенсієочікувачем? А його «еліта» — балакунами. Про все і нічого. Тоді як Василь Стус **діяв**. І не в президіях та за трибунами, а в собі, хоч про трибуну не забував теж. У вигляді тюрми — позаяк усі інші трибуни були зайняті. Ким, краще не перераховувати, зважаючи на багатьох і багатьох экс-владомощців, які, «вболіваючи» за на-

род і культуру України, не відмовляються від посад, звань, нагород і навіть орденоносного «геройства» саме тоді, коли їхні слова і вседержавна реальність кричущо й руйнівно розходяться. У тім числі й за їхньої «діяльної» участі, яка ставала опозиційною тільки після президентської немилості. Хоч, питається, за що милувати? За патріотизоване холуйство, яке нічим і ніколи не жертвувало? Хіба — честю й встидом.

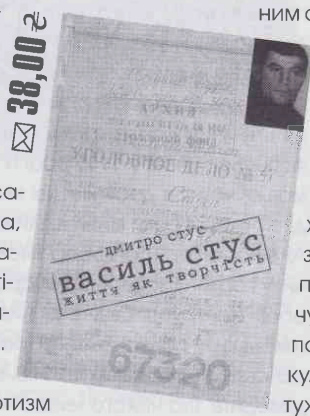
Але й це ще не все. Література, до якої так чи так, але мусимо у цій розмові постійно повертатися, теж традиційно у нас потерпає. І то не лише від політики царату, сталінізму й брежнєвщини, яких, зрештою, давно вже нема. Як немає й живого Стуса. А от вихований на ній загаль, і сама вона, тому загально адресована, — є. З тими самими духовно-художніми підвалинами, що й за Миколи І, УНР, відроджувальних двадцятих та шістдесятництва, до якого Василь Стус, як на мене, не належав бодай тому, що ні поведінкових, ні, головне, естетичних засад його не прийняв. А точніше — на них не зупинився, про що його син і веде багатоаспектну, хоч часом і надто делікатну мову. Розпочинаючи її з уже згаданої тези про всенациональне наше роздвоєння. Щоправда, не стільки на політичному, скільки на загальноцивілізаційному ґрунті, про що, за його словами, свідчить те, що й досі «одні його (Василя Стуса, — Г.Ш.) сприймають лише як естета і лірика, інші — як борця за «незалежність України» (фактично — за право на існування української селянської культури), тим часом як усе це в дуже складний, химерний і не завжди послідовний спосіб цілком природно співіснувало в ньому. І, що найважливіше, зрадити жодну з цих складових Василь Стус не міг. Бо на одному боці була мама, батько, рід; а на іншому — потяг до високого, прагнення реалізації й відповідальність речника таланту за Божу іскру — чи то дар, чи то прокляття».

Мушу принагідно сказати, що й свідчення сина — то всього лиш припущення. Контрольовані, безумовно, знаннями, фаховитістю й цілком зрілим мислительно-виражальним хистом. При тому, таким же визивно-незалежним, як і у Стуса старшого. Проте з одним обов'язковим уточненням — цей хист належить

людині без жодної з тих ілюзій, що досить довго совістили її попередників. У тому числі й героя аналізованої книги (правду кажучи, їх два: Василь Семенович і Дмитро Васильович Стуси — але то так, для теоретиків). Він (себто Василь Стус-українець), може, й справді розхитувався між традиційними цінностями рідної землі і цінностями світу модерного, але Стус-поет найбільше страждав (це, до речі, засвідчує й аналізована монографія) від іншого — не потрібності цій землі повносілої сучасної культури, до якої щосили стремів і на яку самотужки здобувся. В умовах, не зайве нагадати,

СРСР, з яким його розсварила наглядальська за всіма і всім ідеологія. Її, зрештою, можна було б перетерпіти, якби не одна-єдина, але пекуча проблема: ця ідеологія не визнавала права на творчість. Як самого себе, так і культури.

Що це мало муляло більшість з його побратимів по перу — не вартує наразі згадування. А от нагадати про те, що Стусові мундир українського радянського класика абсолютно не підходив, краще необхідно. Аби легше було зрозуміти, чому саме другий свій

арешт він сприйняв як крок до свободи. Не України — а свободи власної. Коли Душа і Дух поетичним Словом не бороняться від світу, а над світом вивисуються. При тому — на рівень і мірку Гельдерліна, Гете, Рільке, яких він не просто продовжував у камері перекладати, а разом з якими боронився. У тім числі й від себе слабшого, який віршував би не згірше (хоч не обов'язково краще) за інших, мав би роботу, сякий-такий достаток. Але не мав би і ніколи не спізнав себе того, що заговорив (під час першого, нагадаю, слідства) мовою «Палімпсестів», де Поезія й Доля перестали чути й бути антиподами. Що не означає — помирилися. Але й тратити сили й час на взаємозвинувачення перестали. Та й для чого, коли «творчість стала самособоюживленням і «самособоюнаповненням», у ній він раптово й майже знагла відчув себе на одній площині з великими, на яких до 1972-го дивився знизу вгору... Компенсація за страждання була справді королівською. Відкрився новий — нелінійний — вимір часу, вимір, що пришвидшив з'яву нових текстів: геть інших за формою, м'якших, сказати б, прийнятніших для українського читача. Творчі шукання останніх років вибухнули зміщенням часових площин, кристалізацією змісту й переживань, безжальним витісненням літературщини й філологічної моди, майже нелюдською емоційною наповненістю кожної миті. Та й чи може бути інакше, коли кожен момент життя відчувається немов останній. Стус не лише вирвався з періоду межичасся, він встановив свій — Стусівський — час. Відчув це і не злякався цього солодкого відчуття».

Так (чи тільки так?) все це Стусом переживалося — зараз не підтвердить ніхто. Але син-аналітик, аналізуючи крок за кроком усі перипетії батькового сходження на понадукраїнський духовний Олімп, цілком доказово поєднує у нас рідко поєднуване: рідномовність й вселюдськість кожного зі Стусових самодоростань. Потверджуючи це Стусовими ж віршами, уперше аналізованими з опертям не на патріотику чи постмодерністські всілякі кальки, а на культуру Стусового ества, пропольованого душою й пером людини, яка знала і знає про батька те, чого не дано знати іншим. Але дано **спізнати**. При тому, не за рецептами цілком щирих або щопрезидентський строк перероджуваних українолюбів, а згідно логіки — хай поет з того світу мене просить — прометеїзму. Шевченком до себе приміряного, а Стусом буттєво й життєво апробованого. І доведеного до логічного свого вивершення сином, який чи й не весь батьків доробок вернув із кадебістського небуття.

«Так мало статися і так сталося», — шепоче у мені той, що полюбляє високі фрази. А хтось інший каже: «Тоді нащо ця рецензія? І нащо Дмитрова книга, довкіл якої ти тупцюєш, повторюючи посутньо те, що в ній написано?». «Ой, — хочеться скрушно зітхнути, — не все». Бо на те все мала б бодай натякнути згадка про продумані структуровані підтексти кількох Стусових «романів» і шукання в них такої самої фортечності, як і в Поезії. Котра, як і жона, врешті-решт знайшлася. А з ними і Стус-лицар, що себе між ними розчачнував, не забуваючи ще про одну даму — Честь, заради котрої жертвував життям. При цьому непозборно рухаючись убік чи й не святости, якщо останню не пов'язувати з канонами, що їх сповідає церква. Бо ж є іще святість творча. А в ній — любов, віра, вірність, котрі тлумачаться зовсім не так, як це узвичаєно робиться: з наголосами на щохвилині внутрішній повернутості вбік Бога. Тоді як Стус постійно і зболено вдивлявся передовсім у того себе, який відсутністю божої довкіл благодати мучився, хоч вірити у неї не переставав. Маючи її у вигляді віршів, яких наджерелилося з душі та духу чи й не стільки, скільки таборами і слідчими камерами було вкрадено в нього днів.

Або іще одна змістовна лінія — заикленість Стуса на переконанні, що він не що-небудь і не хто-небудь, а — Поет. Уже в педінституті, армії, на всіляких товариських зібраннях і творчих семінарах. Феноменальна впертість, з якою це не просто доводилося, а нав'язувалося соціуму, дуже часто межувало з певним різновидом

маніакальності. Знайомий тьмі-тьмуцій графоманів, серед яких Стуса тому й нема, що він зумів утекти від загальщини. Що в творчості, що в долі. При тому втекти маршрутом найвищої складності — екзистенційного світовглиблення, коли думка і слово висуюють одне до одного вимоги не просто нові, а — щораз важчі. Саме з цієї причини Стусів вірш не мав, грубо кажучи, ні технічного, ні виражального спокою, безкінечно самовдосконалювався, поривався і **проривався** до ясности, яка межує з ясністю симфонічного акорду. А то й цілої симфонії, якщо згадати поезодійство з рефреном-передихом «Гойдається вечора зламана віть».

І все ж головною у книжці Д.Стуса є її проривність за межі тих «горизонтів очікувань», що їх наплотила наша напівфахова і позафахова філологічна патріотика, яка спримітизувала доробок Тараса Мельничука, окотурнула багато з того, що було й залишається всього лиш римованою публіцистикою, але, слава богу, розгубилася перед духовними й художніми світами І.Калинця та В.Стуса. Поки що. А може й назавше, бо рецензована праця стає **і буде** пересторогою всім, кому багатослівний лемент і філіппіки на адресу минулого видаються науковою мовою майбутнього. А це не зовсім так. Або й зовсім не так, зваживши на жорстку критику самим Стусом саме того стану поетичної й — ширше — художньо-філософської думки, яка Україну донищує. Тим, що робить історичні її бідни своєрідною індульгенцією на безгрішність, а головне — шукає ліків від тих бід у мітологізованому «славному минулому», яким завтрашній — та й сьогоднішній — день не перше століття обкрадаються. Зі згоди, звісно, народу і його «інтелігенції», щодо якої у В.Стуса теж була не позбавлена вбивчо здорового глузду думка: «Власне чи є українська інтелігенція? Думаю, або її немає взагалі, або вона все молода і все нездождала. Вона втратила свою якість, або ніколи її не досягала.

Український інтелігент на 95% чиновник і на 5% патріот. Отож, він і патріотизм свій хоче оформити в бюрократичному параграфі, його патріотизм і не глибокий і ні до чого не зобов'язує. Бо на Україні досі не створено патріотичної гравітації. Введена в систему держави, ця інтелігенція не чує жодного обов'язку перед народом, який так і не здобув індивідуального обличчя. Він теж багатоликий янус, радянський Світовид. Ця інтелігенція офіціозу, прагнучи жити, простує до безславної смерті, ми, в'язні історії, — ідемо в життя (коли тільки воно прийме нас — життя через скільки поколінь?)»

Гадаю, знак запитання наприкінці зацитованого фрагменту таборових нотаток В.Стуса має не лише звинувачувальне, а й вимогливе навантаження. Яке стосується кожного читача цієї оформленої під карну справу книги, де її герой потрактовується не як «в'язень історії», а як реформатор. Ніби всього лиш себе в собі, проте так може вважати хіба навіки застряглий в історичних передсудах націонал-обиватель. Модерне ж українство ці передсуди перемогло і зневажило. Або спершу зневажило, а вже потім перемогло тим, що йшло в табори в ім'я мети куди більш далекосяжної, аніж крах антинаціональної комуністичної імперськості.

У кожній боротьбі потрібні цілком ясні альтернативи станові речей, котрі цією боротьбою заперечуються. Ними й стало Життя В.Стуса, в усіх своїх складниках вільне, інтелектуально й духовно насажене ідеями гуманізму й соціального прогресу, де ні ксенофобно маленької — сільської — культури, ні малих, домашньо вжиткових правд не визнавалося. Стосується це також і любови до всього рідного, чий масштаби можуть — і повинні! — ставати всеземними, якщо такої ж уваги — й поваги! — ти прагнеш до землі, яка тебе народила. І яка тобою себе продовжує.

Kr

Дмитро **СТУС**. **Василь Стус: життя як творчість**. — К.: Факт, 364 с. (о)
(Рецензії див. також Kr ч.І9'04)